

Василь СЕМЕНЮК

доцент кафедри академічного живопису

ПЕРШИЙ “КОБЗАР” ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 1840 РОКУ: УНІКАЛЬНИЙ ВИПАДОК ЧИ ГЕНІАЛЬНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ?

***Анотація.** Проаналізовано передумови появи друкованого видання “Кобзаря” 1840 р., специфіку укладення композиції книги, ілюстрації та вплив цензури на формат видання. Встановлено роль окремих персоналій у контексті авторських присвятів і видавничого процесу появи “Кобзаря” 1840 р. Здійснено аналіз специфіки наступних репринтних видань і встановлення автентичності тексту без додаткових цензурних коректив.*

***Ключові слова:** “Кобзар” 1840 р., авторські присвяти, автентичність тексту, цензурні корективи.*

Кожен етнос на певному етапі свого розвитку зіштовхується з проблемою збереження самобутності власної культури. Відповідно мистецтво як складова цілісного комплексу культури демонструє тенденції впливу та пошуки компромісних конфігурацій, що поєднують провідні світові тенденції та національну специфіку. Сучасна ситуація в українському образотворчому мистецтві репрезентує комплекс практик від тотального заперечення етнічного до гіпертрофованих форм копіювання образотворчих засобів, властивих для традиційного мистецтва.

Пошуків, пов’язаних з актуалізацією української мистецької практики в сучасних формах образотворчості, за незначними винятками, практично немає. Однак без вказаного підходу мистецтво позбавлене не тільки перспектив розвитку, а й змоги адекватно конкурувати на світовій арені. Стереотипне сприйняття України для світової спільноти після подій 2004-го та 2014 р. зазнало змін, але вітчизняне образотворче мистецтво залишається на маргінесі, окрім творчості окремих персоналій, які цільово орієнтуються на певні вподобання.

Не питання — “бути собою чи стати іншим”, питання — “як бути собою” турбує сучасних українських митців. Пред-

ставники молодїї генерації позбавлені стереотипів, притаманних їм попередникам, але зараз важко знайти адекватний вияв власної індивідуальності з урахуванням етнічної специфіки так, щоб “українськість” не була суто формальним наслідком традиційного мистецтва. Наголосимо, що спроби синтезу етнічного та світового в сучасній мистецькій практиці України позначені механічним об’єднанням і нівеляцією кожного з компонентів.

Важко оминати інший фактор — поступовий процес розчинення монокультурних спільнот серед представників інших етносів. Як засвідчує світова практика, оптимальним вирішенням проблеми є пристосування нових членів спільноти до середовища (через мову, побутові норми поведінки тощо). Тому вважаємо, що вказаний досвід можна адаптувати до української мистецької практики.

З огляду на цей фактор, на нашу думку доцільно звернутися до результатів мистецьких практик знакової для української культури персоналії — Тараса Шевченка. У цьому контексті основні акценти ми сформували з увагою до виявлення “випадковостей” та “закономірностей” у творчому шляху, що стали передумовою появи “Кобзаря”.

На нашу думку, саме це видання та його історія є винятково важливими для сучасних етнокультурних процесів в Україні, встановлення певних “маркерів” національної та культурної самоідентифікації. Відповідно, це зумовлює актуальність проведення дослідження історії пам’ятки та її актуалізації для сучасного соціокультурного простору України.

“А, послухай, Соха, — запитує Шевченко в І. Сошенка, пишучи поему “Катерина”, — чи воно так до ладу буде?”

“Та одчепись ти, — кажу, — зі своїми віршами. Чом ти діло не робиш?” Під “ділом” Сошенко розумів живопис, на який у Тараса було так мало часу.

Варто вказати, що це перший із трьох “Кобзарів”, що вийшли друком за життя поета. І тільки “Кобзар” 1840 р. є найбільш привабливим: це добрий папір, зручний формат, чіткий шрифт, продуманий розподіл тексту. На шмуцтитулах — поєвяти (подано за оригіналом. — В.С.): “Перебендя” (Є.П.

Гребенке), “Катерина” (В.А. Жуковскому. На пам’ять 22 априля 1838), “Тополя” (П.С. Петровской), “Іван Підкова” (В.И. Штернбергу), “Тарасова ніч” (П.И. Мартосу). Кожен твір починається зі спуску на непарній сторінці, а в поемі “Катерина” — найбільшому творі, зі спуску на непарній сторінці й кожен з п’яти розділів.

У першому оригінальному виданні “Кобзаря” вжито старий правопис, у якому “и” відповідає сучасному “і”, у окремих випадках “і” (исты) тощо.

13 квітня 1840 р. П. Мартос надіслав у подарунок “Кобзаря” М. Маркевичу, тоді ж надіслав Є. Гребінці, Н. Кукольнику, К. Брюлову, М. Глінці й самому авторові — Т. Шевченку. 23 квітня 1840 р. на вечорі у М. Маркевича, на якому був присутній і Т. Шевченко, Кукольник уже напав на Мартоса, критикував Шевченка, запевняв, що напрям його “Кобзаря” шкідливий, небезпечний. Мартос впадає у відчай (за щоденником М. Маркевича).

Власне, це й спонукало видавця П. Мартоса вилучити з “Кобзаря” низку уривків, публікація яких могла б мати неприємні наслідки. На обкладинці “Кобзаря” прізвище видавця було зашифровано криптонімом “П.М.-С”. Це було продемонстровано під час слідства 1847 р.: “Кобзар” Тараса Шевченка був вилучений і заборонений. Окрім того, за його безпосередніми результатами третій відділ рекомендував цензору оголосити сувору догану, хоча Петро Корсаков помер 1844 р.: Фактично, тільки видавець П. Мартос вийшов “сухим із води”.

Дослідження першого видання “Кобзаря” 1840 р. відбувалося досить інтенсивно, і однією з ключових проблем було встановлення передумов змін текстової частини, відновленням цензорських купюр та інших коректив. Тому в контексті комплексного аналізу варто виокремити саме історію тексту, без котрої, очевидно, складно охарактеризувати цю знакову подію для української культури.

Щодо першого видання “Кобзаря” варто зазначити кілька моментів, що стосуються автентичності самого тексту. І з метою детального розгляду вказаного питання доцільно звернутися до збережених примірників, у яких виявлено певні

структурні відмінності (обсяг, кількість рядків на сторінках, нумерація тощо).

Так, перше видання відоме у двох варіантах. Обсяг першого 115 [1] сторінок, а другого, що з низки причин вийшло з додатковими цензурними корективами складав 114 [2]. Найрадикальніших змін зазнали два тексти — “До Основ’яненка” і “Тарасова ніч”. Вірогідно, вніс їх видавець П. Мартос у той час, коли цензор першу версію підписав без суттєвих змін. Однак, у найвідоміших варіантах факсимільних видань першого “Кобзаря” 1914 р. у Львові та 1961 р. у Канаді, ми маємо змогу побачити власне цей скорочений варіант на 114 сторінках.

Видавництво Академії наук УРСР також здійснило позацензурне видання “Кобзаря”, завдяки чому є змога ознайомитися з текстами, які надалі були вилученими. Окрім того, саме це видання доповнене фаховим коментарем В. Бородіна, котрий простежує, яким чином відбувалось укладання тексту і його цензурування.

Саме завдяки цьому нам відомо, що позацензурний варіант “Кобзаря” П. Корсаков підписав ще до офіційного подання тексту в цензурний комітет, адже цензор був у дружніх стосунках з укладачем Євгеном Гребінкою, який був не лише ініціатором, редактором, але й дав назву поетичній книзі. 7 березня 1840 р. Є. Гребінка на рецензування П. Корсакову відніс рукопис, який складався з восьми поезій на 20-ти сторінках: “Думи мої, думи мої”, “Перебендя”, “Катерина”, “Тополя”, “Думка”, “До Основ’яненка”, “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”. В. Бородін також обґрунтував сумнівність свідчень одного з учасників процесу підготовки до видання “Кобзаря” — П. Мартоса, котрий стверджував, що лише завдяки йому було здійснене проходження оригінального тексту через цензуру [1, II].

На нашу думку, встановлення історичної правди у такому контексті є важливим для того, щоби виявити справжню роль окремих персоналіїв в історії української літератури. І це, передусім, стосується Є. Гребінки, без виняткових зусиль котрого не міг би вийти “Кобзар” у квітні 1840 р. Однак, цим специфіка структури першого видання “Кобзаря” не обмежується.

Дослідник Ю. Меженко 1961 р. опублікував результати свого дослідження, де він стверджує, що тексти “Кобзаря” 1840 р. відрізняються не тільки у позацензурній (наприклад, відомий примірник з наукової бібліотеки Санкт-Петербурзького університету) і цензурній редакціях (оригінальний примірник з присвятою Ганні Олександрович). Саме в згаданому примірнику відбулися зміни на сторінках 92-96, 108-114 та долучено 115 сторінку [1, III-IV]. Власне, саме за цим виданням і було здійснене фототипне видання Академії наук УРСР. Ще однією передумовою звернення до 115-сторінкової версії стало те, що, очевидно, вказані корективи могли здійснюватися тільки за участі самого Т. Шевченка, а отже, позацензурне видання максимально відповідає авторській концепції текстової частини.

Окрім таких змістових моментів, дуже важливим стало те, що у виданні помилково зроблено нумерацію та відсутній шмуцтитул. Проте максимальна відповідність текстової частини цього видання робить його винятково важливим не лише для фахівців, що працюють над дослідженням української літератури, але й для всіх, хто зацікавиться до розвитком вітчизняної поезії.

Власне тому винятково на часі не просто здійснити перевидання першого “Кобзаря” 1840 р., а саме його позацензурної версії. Отже, перше видання “Кобзаря” Т. Шевченка в позацензурній версії є свідченням вірогідного латентного конфлікту між видавцем та ініціатором видання. Саме таку специфічну ситуацію підтверджують і певні розбіжності між спогадами видавця та реальною ситуацією, на чому наголошував В. Бородін [1, II]. Вказаний висновок сформовано на підставі відсутності передумов до цензурних купюр у тому форматі, що є в 114-сторінковому виданні [2].

П. Корсаков, який згодився підписати дозвіл приватним чином ще навіть до офіційного звернення, очевидно, не мав наміру здійснювати зміни, котрі, однак, можна простежити за результатами порівняння текстової частини обох видань “Кобзаря”. Але за результатами аналізу цих подій можна встановити, що одне з джерел, завдяки якому нам відомі окремі факти творчої біографії Т. Шевченка, не вповні заслуговує на довіру

(маємо на увазі спогади П. Мартоса).

Ускладнює ситуацію і той факт, це практично не прокоментував сам Т. Шевченко, окрім слів, що за свою поезію "не заробив ні гроша", а отже, вірогідність вказаного грозовитку подій залишається на рівні гіпотези. П. Мартос, який причетний до видання Шевченкового "Кобзаря" 1840 р. (як видавець), заробив на ньому близько 500 карбованців. "Кобзар" продавався по 1 карбованцю сріблом, а розкуплений був миттєво.

Фактично жодне видання в той час не було таким "вибуховим", як ця невеличка збірка віршів, що мала всього 1429 рядків, однак насправді мав бути 1471 рядок. Відповідно, можна стверджувати, що 42 рядки поезії з тих чи інших причин вилучив з книги цензор П. Корсаков і видавець П. Мартос.

Ймовірно, було надруковано 1000 примірників, бо офорт для фронтиспису Василя Штернберга, товариша поета, з яким він тоді мешкав, не міг витримати більшого тиражу. Народний кобзар з хлопчиком-поводирем проходить через увесь лейтмотив поезій Т. Шевченка, хоча найбільш влучно він "звучить" для 5-го розділу поеми "Катерина". Зрештою, після повернення Тараса із заслання, він дуже був схожий на того кобзаря, якого створив у офорті для його книги В. Штернберг.

Таким чином вважаємо, що вихід "Кобзаря" Т. Шевченка у квітні 1840 р. в друкарні Є.Ф. Фішера у Санкт-Петербурзі одночасно є унікальним випадком і геніальною закономірністю. І люди, причетні до цього, були інструментом в руках Господа.

Віздначимо, що сьогодення диктує нам необхідність визначення чіткої системи філософсько-естетичних координат, за умови дотримання яких мистець може розраховувати на сприйняття його творчості в сучасному соціумі. Українські мистці, які донедавна перебували під жорстким контролем тоталітарної системи СРСР, зіткнулись (багато хто — цілком неочікувано) з так званою "цензурою ринку". Така очікувана свобода творчості була частково заміщена диктатом нової економічної системи. Основним виявом проблеми став поступовий, однак від того не менш болісний перехід творчої особистості до "немистецьких" форм діяльності, — кітч. Окремим аспектом цієї проблеми стало балансування молодих мистців на межі

“рентабельного” мистецтва. Не секрет також, що окремі визначні персоналії сучасного українського мистецтва ігнорують вітчизняні виставки та надають перевагу популяризації своєї творчості за межами України. Відповідно, спостерігаємо певну втрату орієнтирів для молодих творців. Схожі процеси були тонко відчуті вже в поезії “шістдесятників”: читаймо збірку Л. Костенко “Сад нетанучих скульптур”.

Суттєва небезпека виникає також від поглиблення дифузійних процесів у світовій культурі, що переважно ускладнюють пошуки молодих мистців. Останнє знаходить максимальний вияв у нівеляції національної складової мистецтва, що дезорієнтує творчу особистість, яка прагне знайти власну “мову” у контексті етнічної та культурної самоідентифікації.

Однак, у цьому контексті зустрічаємо й зворотню небезпеку: у безапеляційному прагненні постати репрезентантом ідеї “національного” у сучасному “денационалізованому” глобалізацією процесі, молоді мистці, володіючи недостатніми знаннями та розумінням “народного” в мистецтві, сходять до згадуваного кітчу. Безперечно, вкрай актуальною проблемою є пошук шляхів для вирішення проблеми самоідентифікації творчої особистості в умовах глобалізаційних процесів сучасності. Одним з методів подолання зазначеної проблеми є поглиблене вивчення концептуального наповнення українського мистецтва та пристосування до сучасних умов практичного та теоретичного досвіду знакової персоналії для вітчизняних творчих практик — Тараса Шевченка. Саме тому вважаємо актуальним звернутися сьогодні до його маніфестаційного тексту — “Кобзаря”.

1. В. Бородін. Післямова // Т. Шевченко. Кобзар. Фототипія позашензурного примірника видання 1840 р. — К.: вид. АН Української РСР, 1962. — С. I-VI. 2. Шевченко Т. Кобзарь // Кобзарь Т. Шевченка. — Спб.: ВЪ типографіи Е. Фишера, 1840. — 114 с.

Annotation

Vasyl Semenyuk. First "Kobzar" Taras Shevchenko 1840: A unique case or genius pattern? The paper analyzes the prerequisites publication "Kobzar" in 1840, the specific compositions by authors conclude the book, illustrations

and format of the impact of censorship on publication. The role of individual personalities in the context of the author's dedication and vydavnychnoho the emergence of "Kobzar" 1840. In addition, zdisнено analysis of the specific implementation of these reprint editions and authentication of the text without any additional adjustments censorship.

Key words: "Kobzar" 1840, author's dedication, the authenticity of the text, censorship changes.

Аннотация

Василий Семенюк. Первый "Кобзарь" Тараса Шевченко 1840 года: уникальный случай или гениальная закономерность? Проанализированы предпосылки возникновения печатного издания "Кобзаря" 1840 г., специфику композиции книги, иллюстрации и влияние цензуры на формат издания. Установлена роль отдельных персоналий в контексте авторских посвящений и издательского процесса, предшествовавшего появлению "Кобзаря" 1840 г. Произведен анализ специфики следующих репринтных изданий и установления аутентичности текста без дополнительных цензурных корректив.

Ключевые слова: "Кобзарь" 1840 г., авторские посвящения, аутентичность текста, цензурные коррективы.

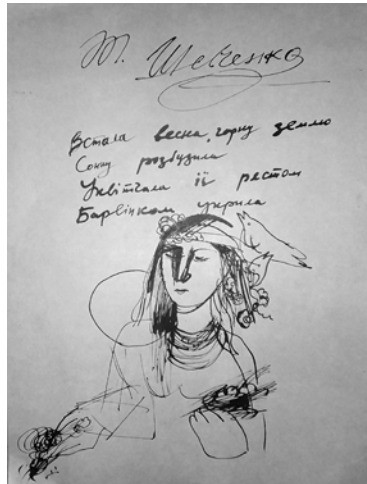

Великий льох. Мішана, 1988 р.

Сліпий, кривий, горбатий. Мішана, 1995 р.

В. Семенюк

Встала весна. Туш, перо. 1987 р.

Люде, люде. Біло, п., 1989 р.

В. Семенюк